

ναι διαπεπλεγμένα, το ίδιο ισχύει και για τη μεταβολή τους. Οι παράγοντες που επηρεάζουν καταρχήν καθένα από αυτά, επηρεάζουν και τα άλλα. Για λόγους όμως και πάλι μεθοδολογικούς, η αμφισβήτησή τους πρέπει να αναφερθεί αναλυτικά. Εξάλλου, τα γεγονότα που έπαιξαν το ρόλο της αμφισβήτησής τους ή συνέβαλαν στη μεταβολή τους δεν επισυμβαίνουν όλα μαζί αλλά βαθμιαία, γι' αυτό και με τον ίδιο τρόπο πρέπει να παρουσιαστούν.

Η αυθεντία της Καθολικής Εκκλησίας αμφισβητείται αρχικά με τις ιδέες του Προτεσταντισμού που είχαν ως στόχο να μεταβάλουν τόσο την αυθεντία της όσο και την κυριαρχία της. Έτσι, τα πρώτα σπέρματα της αμφισβήτησης είναι θεολογικά. Η σωτηρία του ανθρώπου, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Προτεσταντισμού, δεν εξαρτάται από την Καθολική Εκκλησία, αλλά από τον ίδιο τον Θεό. Η αμφισβήτηση όμως αυτή προετοιμάστηκε με τις αντιλήψεις του Σχολαστικισμού, ο οποίος στράφηκε στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία και χρησιμοποίησε το λόγο. Αλλά ο λόγος προβάλλεται και χρησιμοποιείται περισσότερο από τη νεότερη φιλοσοφία και τις αναπτυσσόμενες επιστήμες. Το θρησκευτικό χαρακτήρα παραδοσιακό κοσμοείδωλο υφίσταται τρομακτικές πιέσεις και μεταβάλλεται. Οι προσπάθειες που κατέβαλε η Καθολική Εκκλησία με τη Σύνοδο του Τριδέντου, τις θρησκευτικές αντιλήψεις του 19^{ου} αιώνα και τα δόγματα της Α' Βατικανής δεν μπόρεσαν να ανατρέψουν την πορεία αποδόμησης των ανθρώπων από τον ασφυκτικό έλεγχο της Εκκλησίας. Η δημιουργία των μεταρρυθμισμένων Εκκλησιών ήταν βασική αιτία για τον περιορισμό του ρόλου της Καθολικής Εκκλησίας στο κοινωνικό πεδίο. Οι θρησκευτικοί πόλεμοι (1558-1598 και 1618-1648), εξάλλου, οδήγησαν βαθμιαία στην αντίληψη περί ανεξιθρησκίας και ανοχής. Όλα αυτά συνέβαλαν στην αμφισβήτηση όχι μόνο της αυθεντίας της Καθολικής Εκκλησίας, αλλά και της αρχής *cujus regio ejus religio*, οπότε βαθμιαία διαμορφώνεται ο ευρωπαϊκός ανθρωπισμός και γίνεται δεκτό ότι οι άνθρωποι δεν είναι υποχρεωμένοι να ακολουθούν τη θρησκεία του ηγεμόνα τους⁶.

Δεύτερο, στο πεδίο της πολιτικής αμφισβητείται η θρησκευτική νομιμοποίηση της απολυταρχίας, που ήταν βασισμένη στον Χριστιανισμό, και αναπτύσσεται ισχυρή αντίδραση εναντίον της. Η αντίδραση στην απολυταρχία είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή της και το διαχωρισμό θρησκείας και πολιτικής, άρα την εκκοσμίκευση της πολιτικής, αλλά και την αρνητική αντιμετώπιση του ίδιου του Χριστιανισμού. Ο νόμος παίρνει τη θέση της ηγεμονικής αυθαιρεσίας και θεωρείται ότι είναι αποτέλεσμα της συμφωνίας εκείνων στους οποίους αναφέρεται. Στο νόμο υπόκεινται πλέον όχι μόνο οι πολίτες, αλλά και οι κυβερνώντες. Έτσι, όχι μόνο για τους θρησκευτικούς θεσμούς δεν γίνεται δεκτό να ασκούν πολιτική, αλλά απομυθεύεται και η ίδια η πολιτική.

⁶ Αναλυτικά βλ. Σ. Αγουρίδης, *Τα ανθρώπινα δικαιώματα στο Δυτικό κόσμο*, Αθήνα 1998.

Τρίτο, που είναι πολύ σημαντικό, μεταβάλλεται η δημόσια σφαίρα και διαχωρίζεται από αυτήν η ιδιωτική σφαίρα της ζωής του ανθρώπου. Στην ιδιωτική σφαίρα μετακινείται βαθμιαία και η θρησκεία. Η μετακίνηση αυτή σημαίνει ότι η θρησκεία είναι υπόθεση προσωπική και ιδιωτική και όχι υποχρεωτική και κρατική. Παράλληλα όμως λόγω της μετακίνησης αυτής η θρησκεία παύει να επηρεάζει όλες τις πτυχές και δραστηριότητες της ζωής του ανθρώπου. Έτσι, αποδεδειγμένα μεταξύ άλλων η οικονομία και η πολιτική, ενώ η θρησκεία περιορίζεται στο να επηρεάζει ενέργειες και καταστάσεις που συνδέονται κυρίως με την ιδιωτική σφαίρα της ζωής του ανθρώπου. Τέτοιες είναι η γέννηση, ο γάμος, ο θάνατος κ.ά.

Ο συνδυασμός των παραπάνω είχε ως συνέπεια αφενός να πάψουν οι θρησκευτικοί θεσμοί να έχουν τη δυνατότητα να επιβληθούν υποχρεωτικά στον άνθρωπο, και αφετέρου να μη χρησιμοποιείται η θρησκεία ως μέσο νομιμοποίησης και επιβολής πολιτικών και οικονομικών επιλογών. Αυτό είναι κατά βάση το φαινόμενο της εκκοσμίκευσης από άποψη κοινωνιολογική, όπως πραγματοποιείται στον ευρωπαϊκό χώρο. Στο σημείο αυτό πρέπει να λεχθεί πάλι ότι η εκκοσμίκευση δεν ταυτίζεται με την αθεΐα, γιατί δεν είναι το χαρακτηριστικό της. Η θρησκεία, βέβαια, δεν έχει πλέον στη σύγχρονη κοινωνία την εμβέλεια της επιρροής που είχε στην παραδοσιακή κοινωνία, ούτε μπορεί να επιβληθεί στον άνθρωπο με τη χρήση της πολιτικής εξουσίας⁷.

Η εκκοσμίκευση ως κοινωνικό φαινόμενο μπορεί να προσδιορίζεται με ορισμένα χαρακτηριστικά, δεν είναι όμως ενιαίο και ομοιόμορφο φαινόμενο. Θα δούμε παρακάτω ορισμένες διαφοροποιήσεις, αλλά και πώς έχει η σχετική κατάσταση στην εποχή μας τόσο στην Ευρώπη, όσο και γενικότερα στον κόσμο. Εδώ όμως πρέπει να προστεθεί ότι η εκκοσμίκευση δεν ταυτίζεται με το χωρισμό Εκκλησίας και κράτους. Μπορεί όμως να οδηγήσει σε αυτόν. Το σημαντικό είναι ότι είναι ένα φαινόμενο που πραγματοποιήθηκε μακροχρόνια και πέρασε από διάφορες φάσεις. Φυσικά, ήταν διαφορετικοί οι λόγοι που συνέβαλαν σε αυτό σε κάθε φάση. Εξαιτίας των διαφορετικών λόγων είχε και διαφορετική εμφάνιση. Όπως λέχθηκε παραπάνω, ξεκίνησε ως αμφισβήτηση της αυθεντίας της Καθολικής Εκκλησίας και κατόπιν λόγω των θρησκευτικών αντιθέσεων θεωρήθηκε ως λύση το να μη μπορεί να επιβληθεί η θρησκεία από την πολιτική εξουσία, αλλά να έχει τη δυνατότητα της επιλογής ο άνθρωπος. Αυτό είχε ως συνέπεια την καλλιέργεια της θρησκευτικής ανοχής. Κυρίως όμως βασικό ρόλο έπαιξε η αντίθεση αφενός προς την πολιτική χρησιμοποίηση της θρησκείας, επειδή ήταν το μέσο στήριξης της πολιτικής απολυταρχίας, και αφετέρου στη λειτουργία της θρησκείας ως μέσου συντήρησης της κοι-

⁷ Περισσότερα βλ. R. Tawney, *Η χριστιανική θρησκεία και η άνοδος του καπιταλισμού*, Αθήνα 1979. Θ. Λίποβατς, Ν. Δεμερτζής, Β. Γεωργιάδου (επιμ.), *Θρησκείες και πολιτική στη νεωτερικότητα*, Αθήνα 2002, ιδίως σ. 142 εξ., 183εξ., 211 εξ.

σιαστικές επιδιώξεις. Αυτό συμβαίνει ιδίως στην Πολωνία, όπου επιχειρείται η υπερίσχυση των επιδιώξεων της Καθολικής Εκκλησίας.

Δεύτερο, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ στην πραγματικότητα δεν άλλαξε τίποτε μετά το 1989, αφού δεν υπήρξε ποτέ δίωξη της θρησκείας, αλλά προσαρμογή της, η Καθολική Εκκλησία επιδίωξε να ανακτήσει το χαμένο έδαφος με διάφορους τρόπους. Πρώτα, με τη διακήρυξη του επανευαγγελισμού της Ευρώπης, μέσω του οποίου στράφηκε αρχικά προς την Ανατολική Ευρώπη. Ταυτόχρονα όμως επιδίωξε να εκμεταλλευθεί την αλλαγή της κατάστασης, για να βελτιώσει τη θέση της μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁴. Στη συνέχεια κατέβαλε προσπάθειες να αναγνωριστεί η σημασία της χριστιανικής παράδοσης για την Ευρώπη. Στην περίπτωση αυτή παρουσιάστηκε μόνο η θετική πλευρά της λειτουργίας του παραδοσιακού Χριστιανισμού και συσκοτίστηκαν οι στόχοι και τα αρνητικά δεδομένα της λειτουργίας της ίδιας της Καθολικής Εκκλησίας. Στην προσπάθεια αυτή συμμετείχε και η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα εξυπηρετώντας δικές της επιδιώξεις. Όλα αυτά όμως δεν ανέτρεψαν την κατάσταση της εκκοσμίκευσης που υπάρχει στο κοινωνικό πεδίο. Για το λόγο αυτό επιζητείται η επιστροφή της θρησκείας στη δημόσια (κρατική) σφαίρα. Αυτό δείχνει αδυναμία να διαλεχθούν οι Εκκλησίες με το σύγχρονο κόσμο, αλλά και να παραδεχθούν την υπάρχουσα πραγματικότητα.

Τρίτο, διαφορετική παρουσιάζεται η κατάσταση στις χώρες όπου υπάρχει ο Μουσουλμανισμός. Σε αυτές δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι επηρέασε η εκκοσμίκευση, με εξαίρεση την Τουρκία, όπου επιβλήθηκε στο πεδίο της πολιτικής ένα λαϊκό καθεστώς, αλλά η κοινωνία παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό συντηρητική και θρησκευτική. Την κατάσταση αυτή εκμεταλλεύτηκαν πολιτικά για να δημιουργήσουν αρχικά ένα διευρυμένο πολιτικό Ισλάμ σε λαϊκό επίπεδο, το οποίο εξελίσσεται πλέον σε ένα συντηρητικό «θρησκευτικού» χαρακτήρα πολιτικό καθεστώς με περιορισμό θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών.

Τι ακριβώς συνέβη όμως στις περιοχές που επικρατεί από θρησκευτική άποψη ο Μουσουλμανισμός; Στις περιοχές αυτές δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι υπήρξε εκκοσμίκευση. Αντίθετα, μετά το 1979, που έγινε η θρησκευτική επανάσταση στο Ιράν, άρχισε να παίζει σημαντικό ρόλο το Ισλάμ, ενώ στις υπόλοιπες χώρες από το τέλος της δεκαετίας του '80, και ιδίως μετά το 1989. Τι συνέβη, λοιπόν, σε αυτές τις περιοχές; Δύο είναι τα χαρακτηριστικά στοιχεία που έχουν σχέση με τις κοινωνίες αυτές. Πρώτο, για να απαλλαγούν από την αποικιοκρατία χρησιμοποίησαν τη βασική εκκοσμιευμένη και μοντέρνα ιδέα του «έθνους», για να σχηματίσουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους και να αναζητήσουν μέσω των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων την εθνική απελευθέρωσή τους. Δεύτερο, στην περίοδο του ψυχρού πολέμου (1945-

¹⁴ Ανάλυση του θέματος αυτού βλ. *Die Kirchen und Europa. Herausforderungen - Perspektiven*, Luzern 1993 (συλλογικό έργο).

δεν συνεπάγεται σε κάθε περίπτωση και την προώθηση της ειρήνης. Ιδίως η διεθνής τρομοκρατία χρησιμοποιεί θρησκευτικές αφετηρίες και θρησκευτική επικάλυψη για να δικαιολογήσει την τυφλή βία που ασκεί κάνοντας χρήση του φανατικού Ισλάμ.

Εξάλλου, οι αλλαγές αυτές που επισυνέβησαν, έθεσαν μεταξύ άλλων και το ζήτημα του «ιδιωτικού» χαρακτήρα της θρησκείας. Κυρίως τέθηκε το ζήτημα αυτό από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και υποστηρίζεται από τις θεσμικές Εκκλησίες της Δυτικής Ευρώπης. Αυτό επιβάλλει να εξετασθεί πιο συγκεκριμένα για να φανεί αν είναι σωστό να τίθεται το ζήτημα αυτό, και πώς έχει στα πραγματικά του δεδομένα.

ν. Η θρησκεία ως ιδιωτική και κοινωνική υπόθεση

Ως προς την έννοια του «ιδιωτικού» υπάρχει μια μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην κατανόησή του στη Δυτική Ευρώπη και στην Ανατολική. Χαρακτηρίζοντας γενικά τη θρησκεία ως ιδιωτική ή προσωπική υπόθεση του ανθρώπου σημαίνει ότι είναι μια οικειοθελής επιλογή του και ότι δεν μπορεί να επιβληθεί από το κράτος είτε θετικά είτε αρνητικά. Η άποψη αυτή επικράτησε πολύ νωρίς στη Δυτική Ευρώπη, στην οποία περιλαμβάνεται και η Ελλάδα. Αντίθετα, στην Ανατολική Ευρώπη πριν από τη δεκαετία του '80 δεν είχε το ίδιο περιεχόμενο. Εκλαμβάνοντας μέχρι τη δεκαετία του '80 τη θρησκεία ως υπόθεση που ανήκε στον ιδιωτικό χώρο σήμαινε περίπου τη δημόσια και κοινωνική απαγόρευση της θρησκείας. Αυτό όμως αντιμετωπίστηκε στη δεκαετία του '80 με το να θεωρηθεί ότι η θρησκεία είναι ελεύθερη δραστηριότητα μέσα στην κοινωνία. Αλλά υπήρξε και συνέχεια στις εκκλησιαστικές αξιώσεις με στόχο να θεωρηθεί ως «δημόσια» υπόθεση. Από εδώ αρχίζει το πρόβλημα.

Πώς θα πρέπει να ερμηνευθεί στην περίπτωση αυτή η έννοια του «δημόσιου». Μέσα από τη συζήτηση αυτή θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η θρησκεία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στη δημόσια σφαίρα, όταν με την έννοια αυτή αποδίδεται η άσκηση κρατικής εξουσίας. Μπορεί όμως να θεωρηθεί ότι είναι «δημόσια» υπόθεση, αν η έννοια αυτή κατανοηθεί ως ο χώρος της δημοσιότητας, ο χώρος της επικοινωνίας, οπότε βρίσκεται στην κοινωνία και όχι στο κράτος. Ας εξηγήσουμε όμως καλύτερα πώς έχει το θέμα, επειδή παίρνοντας αφορμή από τις αξιώσεις των Εκκλησιών της Ανατολικής Ευρώπης, διεκδικούν κατά καιρούς τα ίδια και οι Εκκλησίες στη Δυτική Ευρώπη. Οι αξιώσεις αυτές δείχνουν τη δυσκολία των Εκκλησιών να επικοινωνήσουν με τους ανθρώπους χωρίς νομική κάλυψη. Αυτό όμως είναι απαραίτητο να το ξεπεράσουν για το καλό του έργου που έχουν να επιτελέσουν.